

stradanja bosanskohercegovačkih Hrvata te ono što je učinjeno ili se namjerava učiniti na pronađenju njihovih posmrtnih ostataka. Autor se dotiče i Republike Hrvatske te ističe kako u njoj postoji deklarativno-politička osuda komunističkih zločina i pravna osnova za njihovo istraživanje, premda je 2012. zakonom vlade to donekle ograničeno, ali ne postoji politička volja, nego se i dalje od strane političara nastavlja s relativizacijom žrtava komunizma i uveličavanjem broja žrtava koje je učinio ustaški režim.

Na kraju prikaza ovoga hvaljevrijedna djela Komisije HBK i BK BiH za hrvatski martirologij i jedan mali kritički osvrt. Autori su se potrudili svoju temu razjasniti čitateljima razumljivim jezikom. U zborniku nije napravljena kategorizacija radova, ali svi su radovi rađeni znanstveno-kritičkom metodom i na osnovi, više-manje relevantnih izvora i literature, tako da se nijednom od njih ne može zaniijekati znanstveni karakter. Zbornik nudi vrijedne informacije o *mučeništvu i mučeničkim tragovima kroz hrvatsku prošlost* pod teološkim, pravnim i povijesnim vidom. Ono što bi mu se moglo zamjeriti, jest da, čini se, a to može biti i subjektivan dojam pisca ovih redaka, nije dovoljno odgovorio ili barem to nije učinio jasno namjeri organizatora, koja je rečena u uvodu, da razjasni razliku između žrtve i mučenika.

Teologija bi u ovom pogledu mogla imati još posla.

Milenko Krešić

POGLED NA STAROKRŠĆANSKU LITERARNU DJELATNOST LATINSKOG JEZIKA

Drago ŽUPARIĆ, *Kršćanski latinisti*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, 2016., 211 str.

Knjiga prof. dr. sc. Drage Župarića *Kršćanski latinisti* predstavlja razvoj i pregled starokršćanske književne misli latinskog jezika, unutar antičke književnosti koja svoje početke vidi već u vremenu prije 240. godine pr. Kr.

Međutim, počeci kršćanske književnosti latinskog jezika rađaju se tek u III. stoljeću. Naime, mora se reći da je jezik „kulture“ toga vremena bio grčki, dok je jezik „svjetine“ (*vulgus*) toga vremena bio latinski, kao i donekle i rimske administracije. U takvo društvo dolazi kršćanska poruka s izričito grčkim jezikom s obzirom na to da su se prvi navjestitelji Radosne vijesti obraćali židovskoj emigraciji koja je već prije imala prijevode Staroga zavjeta na grčki jezik (poznata *Septuaginta*), a novozavjetni tekstovi su nastajali najvećim dijelom na grčkom jeziku, s iznimkom Matejeva evanđelja koje je najvjerojatnije

nastalo na hebrejskom jeziku.

Dakle, tek početkom III. stoljeća kršćanska misao počinje biti prenošena i latinskim jezikom kroz razne teološke traktate, a svoj procvat doživljava između IV. i V. stoljeća.

Knjiga *Kršćanski latinisti* podijeljena je u tri glavna poglavlja s jednim, rekao bih, uvodnim poglavljem koje je naslovljeno kao *Status quaestionis* u kojem autor donosi uvodna pojašnjenja. U tom uvodnom poglavlju autor kao prvo predstavlja opis „Pojave kršćanstva“ koje se nakon Uzašašća Gospodinova na nebesa (usp.: Lk 24,50-52, Dj 1,9-11) i nakon silaska Duha Svetoga (usp.: Dj 2,1-13) počelo širiti izvan židovskog svijeta u poganski svijet i kulturu zahvaljujući političkom jedinstvu antičko-rimskog svijeta u Rimskom Carstvu, kao i jeziku, te komunikacijskim kanalima bilo kopnenim, bilo morskim, prvenstveno u nižem sloju, a potom i u višem sloju građana Rimskog Carstva doprijevši čak i do carske vojske i carskih dužnosnika.

Nadalje, autor predstavlja odnos grčko-rimske kulture prema Crkvi koja se rađa. Taj je odnos sve do konstantinovskog obrata bio izrazito neprijateljski jer se progonilo kršćane po cijelom Carstvu, pogotovo nakon cara Nerona.

U takvu pretkonstantinov-

skom stanju autor predstavlja prve kršćanske autore – apostolske oče – kao i najstarije kršćanske autore i spise. Ipak, mora se reći da je ovo još uvijek razdoblje pisanja kršćanskih tekstova na grčkom jeziku kao dominantnom. Tako je bilo sve do početka III. stoljeća kada na scenu stupaju Minucije Feliks, Tertulijan i Ciprijan. Iako još uvijek siromašna vokabulara, latinski jezik se počeo razvijati. Tom razvoju latinskog vokabulara poseban je doprinos dao Tertulijan kao inovator latinskih izraza.

Već početkom IV. stoljeća latinski se jezik počeo afirmirati i u liturgiji. Svakako da je u tomu pridonio i prijevod Svetog pisma na latinski jezik poznat kao *Vetus latina* ili *Itala* kao prethodnica Jeronimove *Vulgate*, koja će učiniti Bibliju dostupnom i širem puku po cijeloj tadašnjoj zapadnoj Europi koja nije poznavala grčki jezik.

Pri kraju ovog uvodnog poglavlja autor se bavi već prije ustaljenom razlikom između pojmova „patrologija-patristika“, kao i značenjem pojmova „crkveni oci“ te prenošenjem tekstova crkvenih otaca na buduće naraštaje.

Slijedeći klasičnu podjelu patrologije/patristike na tri glavna razdoblja, u prvom poglavlju autor predstavlja „Doba rasta starokršćanske književnosti“. Ovo razdoblje obuhvaća vrijeme od

apostola do konstantinovskog obrata, odnosno do Milanskog edikta (313. godine) ili čak, kako neki smatraju, do Prvog ekumeniskog sabora u Niceji (325. godine). U ovo razdoblje spadaju i počeci književnosti na latinskom jeziku čiji su predvodnici bili prvenstveno apologeti, a nešto kasnije i teološki pisci koji sustavno obrađuju kršćanski nauk.

Sjeverna Afrika se u ovom razdoblju pokazala kao najaktivnije i najplodonosnije područje literarnog umijeća kad je u pitanju starokršćanska književnost latinskog jezika. Tako nastaju razni *Acta* i *Passiones*, odnosno opisi suđenja i mučenja prvih kršćanskih mučenika, te apologetski tekstovi Tertulijana i Minucija Feliksa. U ovo razdoblje se ubrajaju i Ciprijan, Novacijan, Viktorin sve do „kršćanskog Cicerona“ Laktancija.

Drugo poglavlje govori o „Zlatnom dobu starokršćanske književnosti“. Premda najkraće razdoblje u patrologiji/patristici, ostalo je zabilježeno u povijesti Crkve kao vrhunac književnog stvaralaštva i trajalo je od Milanskog edikta (313. godine) do Kalcedonskog sabora (451. godine). To je razdoblje i velikih teoloških i antropoloških sporova i diskusija kao što su arijanizam, donatizam, pelagijanizam, nestorijanizam i monofizitizam.

Kad je riječ o starokršćanskoj književnosti latinskog jezika, ovo je razdoblje i velikih crkvenih otaca Zapada kao što su sv. Jeronim, sv. Ambrozije, sv. Augustin i sv. Leon Veliki. Osim ovih velikih crkvenih otaca Zapada tu su i ostali ne manje vrijedni veliki autori poput Marija Viktorina, sv. Hilarija, Rufina iz Akvileje, sv. Paulina iz Nole, Sulpicija Severa, sv. Petra Krizologa i dr. Važno je i napomenuti da je to razdoblje nastanka kršćanske poezije na latinskom jeziku.

U trećem poglavlju autor opisuje „Doba opadanja starokršćanske književnosti“. Ovo razdoblje obuhvaća vrijeme od Kalcedonskog sabora (451. godine) pa do kraja razdoblja patristike na Zapadu, odnosno do smrti Izidora Seviljskog (636. godine).

Uzrok ovom opadanju književnog stvaralaštva svakako je bio i prodor barbarskih plemena u Zapadno Rimsko Carstvo. Dok se Istok uspio spasiti zadržavši barbare izvan svojih granica, Zapadu to nije uspjelo, te je uslijedio pad Zapadnog Rimskog Carstva (476. godine). Ipak, mora se priznati da je u ovom vremenu prodor barbara na Zapad bio donekle i pozitivna stvar za Crkvu. Naime, dok je na Istoku rimski car obavljao funkciju „poglavara“ Crkve, uvodeći pomalo ono što danas nazivamo „cezaropapizam“, na Za-

padu je rastao autoritet rimskog prvosvećenika, odnosno Pape jer, mora se priznati, davanjem slobode kršćanstvu 313. godine, sâm car, počevši od Konstantina Velikog, postavio se na čelo Crkve gurajući u stranu svaki crkveni autoritet. Tako na primjer carevi su bili ti koji su sazivali ekumenske sabore i čak predsjedali saborima. Primat rimskog biskupa i svakog drugog patrijarha na Istoku nije dolazio do izražaja. Dolaskom barbarskih plemena, raste autoritet rimskog prvosvećenika koji postaje onaj koji dijalogizira s plemenskim poglavarima i od kojeg će kasnije isti ti plemenski poglavari bivati pomazani za kraljeve nakon prihvaćanja kršćanstva. Takav je slučaj na primjer bio s barbarskim plemenima koja su se naselila u zapadnoj Europi kao nekršćani (Franci, Burgundi i Langobardi), dok su drugi poput Gota, Vandala, Germana itd., već bili kršteni, doduše kao arijanci.

Ipak, s književnog stajališta mora se priznati da nedostaje velikih imena i velikih djela. Malo je bilo originalnosti kod pisaca, premda je bilo nekih koji bi se mogli izdvojiti poput Grgura Velikog i Izidora Seviljskog.

Sve u svemu, knjiga *Kršćanski latinisti* prof. dr. sc. Drage Župarića svakako je vrijedan doprinos hrvatskoj patrističkoj literaturi koja je, unatoč nekolicini prije-

voda crkvenih otaca, još uvijek vrlo oskudna i vrlo malo studirana. Prema tome, svako bavljenje ovim područjem uvijek je dobro došlo kako bi se produbilo poznavanje ove materije.

Nadamo se da će ova knjiga probuditi interes, pogotovo kod studenata, za dubljim istraživanjem i proučavanjem ovog neiscrpnog blaga koje nam nudi kako starokršćanska književnost latinskog jezika, tako i teološki traktati crkvenih otaca.

Josip Knežević

POSVETITELJSKA SLUŽBA CRKVE

Pero PRANJIĆ, *Posvetiteljska služba Crkve: Komentar 4. knjige ZKP-a*. Sarajevo: KBF; Zagreb: GK, 2016.

Knjiga *Posvetiteljska služba Crkve* umirovljenog profesora Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu dr. Pere Pranjića, izašla je kao 12. knjiga u nizu *Priručnici* u izdanju istog fakulteta i Glasa Koncila u Zagrebu. Inače, ovo djelo treći je autorov komentar knjigâ Zakonika kanonskog prava. Prvi komentar obrađivao je II. knjigu ZKP-a, *Božji narod*, a ugledao je svjetlo dana 2012. godine u izdanju KBF-a u Sarajevu. Nakon njega, godine 2013. (na koricama najnovijeg komentara stoji da je ovaj komentar izdan 2012. što je